

УДК 281.9 (477)

О. А. Альошина,
доцент кафедри релігієзнавства і теології
Національний університет «Острозька академія»

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ АРСЕНА РІЧИНСЬКОГО У КІНЦІ 20-Х – ПОЧАТКУ 30-Х РР. ХХ СТ.

Стаття присвячена аналізу громадської та церковної діяльності Арсена Річинського. Він брав найактивнішу участь у процесі українізації церковно-релігійного життя Волині. Охарактеризовано різні напрямки його громадської діяльності у 20-30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: Арсен Річинський, Православна церква в Польщі, громадська діяльність.

THE PUBLIC ACTIVITY OF ARSEN RICHUNSKY IN VOLYN IN 20 – 30 TH YEARS OF XX CENTURY

This article is devoted to the analysis of the public and church activity of Arsen Richunsky. He was active in a process of «ukranization» of the church life in Volyn. The main periods of his enlightenment activity in Volyn in 20 – 30th years of XX century have been highlighted.

Keywords: Arsen Richunsky, Orthodox Church in Poland, public activity.

Українізаційні процеси в православ'ї наприкінці 20-х рр. ХХ ст., особливо на Волині набули такого організаційних форм, що почали, як вважали польські урядовці, становити певну загрозу стабільності польського суспільства. 5–6 червня 1927 р. відбувся Луцький церковний з'їзд, який мав на меті виявити духовно-релігійні потреби православного українського населення, яке проживало на землях Речі Посполитої Польської та ухвалити відповідні програми дій, що спрямовувалися на їх реалізацію. Одним з головних його організаторів був Арсен Річинський, відомий редактор, громадський діяч. Після з'їзду його обрали головою Церковного комітету.

А. Річинський та члени Українського виконавчого церковного комітету зробили чимало для реалізації його ухвал, зокрема на Волині. З'їзд викликав значний суспільний резонанс і спонував до організації подібних з'їздів в Володимирі-Волинському, Рівному, Кременці [8, с. 11].

Проте на заваді цьому стали суперечності членів комітету. Зрештою до нього вороже поставилася польська адміністрація, зокрема волинський воєвода В. Мех. Він не дозволив створити філії Церковного комітету в інших містах. За таких обставин не вдалося сконсолідувати його діяльність, а відтак зробити її результативною.

Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. стосунки між українськими православними громадськими діячами та ієрархією Православної церкви в Польщі помітно ускладнилися через низку причин, серед яких не останнє місце займав вплив на неї проросійськи налаштованих осіб. Хоча представники Українського виконавчого церковного комітету й увійшли до складу Митрополичої ради, проте більшість у ній належала представникам РНО. Унаслідок цього А. Річинський змушений був вийти зі складу ради через неможливість плідної співпраці з більшістю її членів, оскільки зрозумів, що її очільники не поступляться своїми переконаннями й не зроблять результативних кроків, спрямованих на українізацію церкви.

Оприлюднивши 4 грудня 1928 р. заяву про розрив з церковним керівництвом, А. Річинський знову вдався до діяльності, так би мовити, опозиційного характеру. З 1 січня 1929 р. він зробив спробу відновити видавництво часопису «На Варті», де планував відображати критичне ставлення православної громадськості до церковної ієрархії. Хоча цей намір на той час і був підтриманий колишніми членами Церковного комітету, проте він не був реалізований. У розісланому зверненні до української громадськості він від імені редакції місячника оприлюднив ухвалу Церковного Комітету від 23 листопада 1928 р., де обґрунтовувалася потреба у власному друкованому органі, призначеному для популяризації «виступів перед владою церковною та цивільною в обороні національного характеру нашої церкви, її прав і майна» [6]. Він мав намір висвітлювати в ньому в першу чергу стан справ у Православній церкві і школі, вміщувати періодичні огляди суспільно-політичного життя Польщі. Необхідні кошти для його видання передбачалося отримати за рахунок добровільного самооподаткування тих представників інтелігенції, котрі підтримували українізацію церкви.

Навесні 27 березня 1929 р. у листі до П. Артем'юка А. Річинський розповідав про свої поїздки по Волині з метою відновлення давніх зв'язків і налагодження нових задля проведення подальшої дерусифікації церкви. У цьому листі він також повідомляв про заснування нового незалежного друкованого місячника української церковної думки – «Наше братство», для якого просив надіслати відповідні матеріали з Полісся і допомогти у зборі коштів на його видання.

Оскільки часопис «Наше братство» відзначався чіткою опозиційною лінією щодо керівництва Православної церкви в Польщі, то у відповідь на його критичні публікації 15 квітня 1929 р. було прийняте рішення Синоду про відлучення А. Річинського від церкви [6].

Як відомо, офіційним друкованим органом Православної церкви в Польщі був російськомовний часопис «Воскресное Чтение». Саме в його числі 17 від 28 квітня 1929 р. була вміщена «Постанова Святейшого Синоду Святої Автокефальної церкви в Польщі від 15 квітня 1929 року за ч. 14 про відлучення від Церкви і кинення анафема на мешканця м. Володимира лікаря Арсена Річинського за його ворожу і шкідливу для Православної Церкви в Польщі діяльність» [10, с. 264–265]. Вона була підписана митрополитом Діонісієм, архієпископами Віленським і Лідським Теодосієм, Поліським і Пінським Олександром, Гродненським і Новогрудським Олексієм. Ця постанова була оприлюднена через 7 днів після проголошення акту анафема щодо А. Річинського.

Постанова Синоду Православної церкви в Польщі щодо анафема А. Річинського спиралася на аргументи доповіді, виголошеної митрополитом на зібранні протоієреїв Волинського єпархіального місіонерського комітету від 7 березня 1929 р. У ній, зокрема, твердилося, що «...відкрита антицерковна діяльність лікаря Арсенія Річинського почалася з листопада 1924 р. Тоді г. Річинський, разом з іншими особами, в день урочистого святкування пам'яті українського письменника І. Котляревського в Володимирі, організував проти новопризначеного настоятеля собору протоієрея Наркіса Данилевича ворожу демонстрацію під час Божественної Літургії у Володимирському Свято-Успенському соборному храмі з допущенням безчинних вигуд під час богослуження і проповіді» [4, арк. 1].

Львівська газета «Діло» за червень 1929 р. опублікувала коментар, що стосувався цієї постанови Синоду. Його автор – І. Кедрин – вважав, що причини, які спонукали церковне керівництво відлучити А. Річинського від церкви, можна умовно розділити наступним чином. По-перше, це була гостра публіцистична діяльність А. Річинського. По-друге, його публічні доповіді щодо церковних справ. По-третє, організація Луцького церковного з'їзду. І останнє – агітація проти вищої церковної влади, надіслана за межі Польщі. Тут йшлося про Всесвітню християнську конференцію, що відбулася в Лозанні. І. Кедрин твердив, що «провини» А. Річинського перед Православною церквою в Польщі «за своїм змістом» відображали «чотири етапи перебігу українського церковного руху на Волині» [7, с. 2].

Зрозуміло, що А. Річинський не міг не відреагувати на це рішення Синоду, тому у своїй статті «Моя відповідь Св. Синодові Православної Церкви в Польщі», надрукованій у газеті «Діло» від 23 червня 1929 р., А. Річинський навів низку аргументів, які заперечували його провини перед церквою. Він писав, що боровся проти антиканонічного церковного устрою і вказував саме на ті канони, які були порушені, зокрема й на те, що постанова Синоду, називаючи двічі Варшавського митрополита главою Православної церкви, суперечила забороні отців Карфагенського собору (прав. 48). Він також піддав критиці панування шовіністичного духу в середовищі церковної адміністрації, яка переслідувала проукраїнськи налаштоване духовенство [12, с. 2].

Наступною провиною А. Річинського Синодом було визнано підготовку та проведення Луцького з'їзду, де було ухвалено кілька неканонічних постанов і був вибраний Український виконавчий церковний комітет. У вже цитованій доповіді митрополита зазначалося: «Зазначений Виконавчий Церковний Комітет випустив ряд комунікатів до православного духовенства і населення, до того ж, в деяких комунікатах духовенство і віруючих закликали до непокори законній церковній владі. Комітет присвоїв собі законодавчу владу в Церкві, підготував «Основний Статут внутрішнього устрою Православної церкви в Польщі» [4, арк. 2].

Відлучення А. Річинського від церкви було негативно сприйняте українською православною громадськістю Польщі. Окремі особи, а також низка зібрань української православної інтелігенції оприлюднили свою незгоду з цим рішенням і настійно вимагали її відкликання.

Так, газета «Діло» від 15 травня 1929 р. вмістила «Відкритий лист посла Івана Власовського до митрополита Варшавського і Волинського Діонісія». У ньому його автор стверджував, що текст постанови про відлучення «не залишає сумніву в тім, що Річинського відлучено як провідника українського церковного руху в Православній церкві». Він зазначив, що А. Річинський боровся лише за право українського народу на свою національну церкву. Противники ж церковного руху, у свою чергу, використали формальну можливість церковної влади застосувати найвищу кару – відлучення від церкви. І. Власовський доводив, що нарада 1 липня 1928 р. не була виявом «любові і прощення самочинних керівників українського руху», у відповідь на яку вони виявили «явну озлобленість і невинуватість». Він стверджував, що ця нарада відбулася лише через звернення Міністра віросповідань і народної освіти Добруцького до митрополита, в якій останній доводив, що унормування відносин між церквою і державою залежить

від співпраці з представниками місцевої громадськості та вироблення церковною владою Статуту внутрішнього життя Православної церкви в Польщі, де було б враховано місцеві звичаї та традиції українців. І. Власовський стверджував, що представники українського руху, зокрема А. Річинський, не були винні в тому, що зупинилося налагодження їхніх взаємин з церковною владою. Причину цього, на його думку, слід було вбачати в неприхильному ставленні новопризначеного міністра віросповідань і народної освіти Свентославського до вимог представників українського населення щодо церковно-православного життя. Більше того, відлучення від церкви А. Річинського було сприйняте українською громадськістю Польщі як акт насильства в національно-політичній боротьбі проти українського церковного руху [2, с. 64–65].

Одним зі свідчень невдоволення української православної інтелігенції актом відлучення А. Річинського від церкви стало зібрання 17 травня 1929 р. у приміщенні Українського клубу у Варшаві. На ньому було докладно прокоментовано постанову Синоду й ухвалено: визнати недійсною постанову про відлучення як акт боротьби проти українського церковного руху та захисту «московських традицій»; визнати, що Синод скористався своїм церковним становищем і неправочинно застосував канонічні правила Вселенської Православної церкви; проінформувати про несправедливу постанову Вселенського Константинопольського патріарха та настоятелів Автокефальних православних церков; надіслати ухвали зібрання Міністрові віросповідань і народної освіти, Голові Ради Міністрів та членам Синоду; ознайомити з цими ухвалами Арсена Річинського, а також висловити йому своє співчуття.

Згодом, 24 червня 1929 р., з листом до глави Православної церкви в Польщі звернулися члени Митрополичої ради, а саме – М. Черкавський, І. Власовський, В. Соловій і С. Хруцький. Вони відзначили «нечувану у відношенні архіпастиря до своєї пастви нещирість» у ставленні владики до української православної громадськості. У цьому листі зазначалося, що церковна влада через політичні чинники лише деморалізувала своїми діями «духовенство та народ». Вони твердили, що приєднуються до протесту, який буде відправлено до предстоятелів інших Православних церков. Далі йшлося, що «доки дух помсти панує в чинах церковної влади..., вважаємо присутність нашу серед Ваших дорадників зайвою» [2, с. 66]. Як наслідок, зі складу Митрополичої ради демонстративно вийшли шість представників української громадськості.

Улітку 1929 р. хвиля невдоволення української громадськості з приводу заборони діяльності Церковного комітету та відлучення від церкви А. Річинського поступово спала. Це було пов'язано з тим, що для неї настав час суворого випробування. Римо-католицькі єпископи Польщі звернулися з позовами до судів у Луцьку, Рівному, Пінську, Бресті, Білостоку, Гродному, Вільні і Новогрудці з вимогами повернення їм 724 церков та цілої низки монастирів [11]. Протистояти тиску римо-католиків, які вже багато років докладали зусиль для поширення в православному регіоні неоунії, а тепер поставили за мету відібрати у православних значну частину храмів, можна було лише за умови єдності церкви.

За таких умов А. Річинський вирішив піти на поступки церковній ієрархії. Він звернувся до Синоду з «проханням про зняття з нього анафема, мотивуючи цей крок протестом проти спекуляцій католицького кліру та його намагань розбити єдиний православний рух». Саме ця ситуація стала однією із причин того, що А. Річинський 20 лютого 1930 р. звернувся письмово до Синоду з проханням прилучити його до православної спільноти. Він зробив це, хоч і розумів, що цей його крок у такий складний момент для церкви міг призвести до нових випадів щодо нього з боку церковної ієрархії. Саме тому у своєму зверненні до Синоду Православної церкви в Польщі А. Річинський зазначив, що успішна оборона прав і майна церкви, особливо під час посиленого натиску на неї з боку польського духовенства, можлива тільки спільними зусиллями українського громадянства і церковної влади. Зокрема, у його зверненні йшлося про те, що «з огляду на заяву прем'єра п. Бартеля з 11.01.1930, унормування правильного положення Православної Церкви в Польщі Уряд ставить у залежність від стабілізації внутрішніх церковних відносин – бажаючи по мірі сил і знання причинити до зміцнення Церкви, яка в історії українського народу під Польщею була міцним заборолом проти його денаціоналізації». У своїй декларації він також писав: «Одначе у багатьох випадках серед українського громадянства справа моєї анатемі стоїть на перешкоді до такого з'єднання наших оборонних церковних народних сил; без сумніву, ця справа буде порушена і на Церковному Соборі... Отож, щоби не стояти на заваді у такий грізний час, коли навіть Греко-католицькі (уніятські) духовні кола устами экс. митрополита Андрея Шептицького відмовилися взяти участь у цьому насильстві над Православною Церквою ...прошу Св. Синод, по-батьківськи, минаючи дотеперішні незгоди, відхилити свою постанову від 15. IV. 1929 №14, і прилучити мене знову до громади вірних». Відповідь на

свою декларацію він просив переслати через парламентарну комісію з питань захисту церкви [15, с. 3].

Після неодноразових звернень А. Річинського до Синоду окремою ухвалою від 22 березня 1930 р. його прохання було задоволено. Синод ухвалив доручити митрополитові Діонісію «прийняти д-ра А. Річинського до Православної церкви». Однак тут не обійшлося без перекручування змісту декларації її автора. Як писав з цього приводу А. Гудима, «Річинський просив Синод з огляду на скрутний стан церкви, аби наладити православний фронт, по-батьківськи оминати дотеперішні незгоди», а Синод у цій заяві віддзеркалив нібито прохання «простити його попередні виступи» та відгукнувся на його «покаянні переживання» [3, с. 48].

Саме в цей час відбувся своєрідний поворот у громадсько-церковній роботі А. Річинського. Зокрема, він помітно активізував громадську працю у Володимир-Волинській повітовій філії товариства «Просвіта», членом якої був з 1924 р. Пізніше, з 1928 р., він став головою організації «Просвіти» Володимира-Волинського. На це вказують дані з протоколу загальних зборів філії «Просвіти» с. Жажковичі від 16 грудня 1928 р. Їх відкрив Арсен Річинський на підставі дозволу Володимирського староства від 11 грудня. На цих зборах було заслухано звіт ревізійної комісії з приводу неналежного функціонування читальні в Жажковичах [9, с. 84].

Поряд із роботою в «Просвіті» А. Річинський зацікавився діяльністю «Пласту». Це сталося ще й тому, що 12 липня 1925 р. у Володимирському повіті був створений чисельний і міцний його осередок. Він діяв як спортивна секція «Просвіти». До нього входила молодь віком від 15 до 21 років [14сав, с. 346]. Сам А. Річинський організував два курені: чоловічий – ім. Івана Франка і жіночий – ім. Лесі Українки, які об'єднали близько 50 молодих людей з Володимира-Волинського та його округи. А. Річинський став зв'язковим і залишався ним упродовж усього періоду легальної, а пізніше – підпільної діяльності осередку «Пласту» в цьому повіті.

У жовтні 1926 р. для налагодження роботи осередків «Пласту» на місцях було створено три його керівні повітові «Окружні Пластові Команди» (ОПК). Відповідно, у Володимир-Волинському пластовому товаристві утворили 7 окружну пластову команду, яку очолив Арсен Річинський. Сфера впливу цієї організації поширювалася на всі курені і гуртки, створені при них на теренах Північно-Західної Волині [1, с. 49].

Крім широкої громадської діяльності, у цей час А. Річинський плідно працював також на науковій ниві. У другій половині 1920-х – на початку 1930-х рр. він опублікував в українській пресі декілька аналітичних матеріалів, присвячених церковним питанням. Також він випустив низку брошур цієї ж тематики, зокрема: «Походження єпископату. В зв'язку з питанням про благодатність ієрархії Православної Автокефальної Церкви» (Володимир-Волинський, 1926 р.), «Критичний розгляд постанови Св. Синоду про заборону Українського Церковного З'їзду» (Варшава, 1927 р.), «Сучасний стан церковно-релігійного життя православної людності в Польщі» (Варшава, 1927 р.), «Два плебісцити на Волині в справі богослужбової мови» (Володимир, 1927 р.), «Моя відповідь Св. Синодові Православної Церкви в Польщі» (Львів, 1929 р.) [13, с. 284].

Звісно, громадська діяльність А. Річинського не проходила повз увагу польської влади. Більше того, як засвідчують архівні документи, вона знаходилася під постійним контролем польських карально-репресивних органів. 20 жовтня 1939 р. Арсен Річинський був заарештований міським відділом НКВС і ув'язнений у Володимир-Волинській тюрмі. У витягу із кримінальної справи від 26 серпня 1940 р. зазначається, обвинувачуваний «був керівником та ідеологом українського автокефального руху на Волині». А. Річинський був засуджений лише 5 травня 1942 р. Особливою нарадою при НКВС СРСР за ст. 54-13 КК УРСР на 10 років виправних робіт у таборах. Там він працював лікарем. Звільнений А. Річинський був 1949 р., але на Волинь повернутися йому не дозволили.

Підсумовуючи здобутки громадсько-церковної праці А. Річинського 1920-х – 1930-х рр., є підстави для твердження, що попри гостру конфронтацію між ним та ієрархією церкви, яка знайшла вияв як у його відлученні від церкви, так і в офіційному поверненні до складу її пастви, а також у переслідуваннях з боку польських урядовців, які завершилися ув'язненнями в концтаборі Береза Картузька, він продовжував напружену діяльність, у центрі якої повсякчас були питання культурно-освітньої роботи, виховання національно свідомої молоді, і, безумовно, оздоровлення церкви шляхом набуття нею національного характеру.

Список використаних джерел:

1. Візитів, Ю. М. Пластовий рух на Волині в міжвоєнний період: [Текст] / Ю. М. Візитів. – Рівне : Волинські обереги, 2008. – 180 с.

2. Власовський, І. Нарис історії Української Православної Церкви [Текст]: В 4-х т. / І. Власовський. – Нью-Йорк, 1998. – Т. 4. – Ч. 2. – 415 с.
3. Гудима, А. Харизма Арсена Річинського [Текст] / А. Гудима. – Тернопіль, 2007. – 144 с.
4. Держархів Тернопільської області, ф. 148, оп. 5, спр. 205. Справа Волинської Духовної Консисторії. Визначення Синода про відлучення від Православної церкви і накладення анафеми лікаря Арсена Річинського 1929 р., 12 арк.
5. Енциклопедія українознавства. Словникова частина [Текст] / За ред. В. Кубійовича. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1973. – Т. 7. – 2800 с.
6. Збірка бібліотеки НТШ у Львові, ф. 1, оп. 2, спр. 27. Про анафему на лікаря А. Річинського, 52 арк.
7. Кедрин І. Історія анатеми на д-ра А. Річинського [Текст] / І. Кедрин // Діло. – 1929. – Ч. 101 (11.442). – 10 травня. – С. 1-2.
8. Комунікат № 6 // Рідна церква. – 1927. – № 1. – С. 11–13.
9. Кучерепа, Л. Діяч українського церковного руху на Волині (Арсен Річинський) [Текст] / М. Кучерепа., Л. Михальчук // Минувле і сучасне Волині та Полісся. Володимир-Волинський в історії України на Волині: Матеріали XIV Волинської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 13-й річниці незалежності України та 680-й річниці надання Володимир-Волинському магдебурзького права. – Луцьк, 2004. – С. 81–85.
10. Определение Св. Синода Святой Автокефальной Православной церкви в Польше об отлучении от церкви и анафемствование проживающего в г. Владимире лекаря А. Речинского за его враждебную и вредную деятельность [Текст] // Воскресное Чтение. – 1929. – № 17. – С. 264–265.
11. Процес за православні церкви: справа так званих ревідикаційних судових процесів про передачу 724 православних святинь Римо-католицькому костелові [Текст] / Збір. та опрац. В. Косоноцький, ред. І.Кедрин. – Вид. Укр. Парламентарної репрезентації, 1930. – 55 с.
12. Річинський, А. Моя відповідь Св. Синодові Православної церкви в Польщі [Текст] / А. Річинський // Діло. – 1929. – Ч. 142 (11.483). – 23 червня. – С. 3.
13. Річинський, А. Проблеми української релігійної свідомості [Текст] / А. Річинський. – Володимир-Волинський : Др. Салевич і С-ка в Тернополі, 1933. – 284 с.
14. Савчук, О. Розвиток руху пластунів на Волині у міжвоєнний період [Текст] / О. Савчук // Велика Волинь: минуле і сучасне. – Хмельницький; Ізяслав; Шепетівка, 1994. – С. 345–347.
15. Чому і як дійшло до ліквідації анатеми на д-ра Річинського [Текст] // Діло. – 1930. – Ч. 83 (12.449). – 15 квітня. – С. 3.